

Kultur och hälsa – en inte alldeles oproblematisk relation

Bengt Göransson

Statsråd(s) 1982-91, Demokratiutredare 1997-2000, Engagerad i folkbildnings och folkrörelseverksamhet. Kontakt E-post: a.b.goransson@telia.com

Kultur kan göra människor starkare, men det är farligt om det ses som synonymt med att den hjälper dem att må bra. Konstnärer är inte alltid lyckligare eller mår bättre än andra. Kulturen lämnar inte sällan avtryck fyllda av tragik och olycka. Oavsett vilket ska kulturen vara fri både till deltagande och skapande, den har en särställning som ska bygga på tillgänglighet för alla. Om kulturen från att ha haft en särställning reduceras till att vara ett politikområde bland andra mister den sin kraft att medverka till förändring av inte bara verksamheter utan också av förhållningssätt och värderingar. Även att ge kulturen en uppgift som att vara hälsofrämjande begränsar friheten i kulturen och kan leda till att viss kultur bedöms som bättre eller mer främjande än annan. Kulturen ska kunna förekomma på olika arenor som sjukhus, inom vården m.m. och där ge möjlighet för människor att höja sin livskvalitet. Men i detta behöver kulturen inte ses som en terapi eller medicin utan snarare som en resurs. Så låt oss vara försiktiga när vi utropar kulturen till hälsfaktor. Nyansera argumenten och precisera dem. Det är viktigare att förklara och att övertyga än att söka övertala. Kulturen måste tillerkännas ett egenvärde, den måste vara fri.

Culture can make people stronger, but it's treacherous to consider it as synonymous with making people healthier. Artists' are not always happier or healthier than other people. The culture sometimes leaves us with impressions filled with tragedy and misery. Regardless, the culture should be free in participation and in creation; it has a unique position that should be built on availability for all. If the culture would be reduced from having a unique position to being an area of politics it will lose all of its power to contribute to a change in not only activities but also attitudes and values. To give the culture a task, like being health promoting, might also limit the freedom in the culture and lead to the assumption that a certain culture is better or more health promoting than another. Culture should occur at different arenas such as hospitals, in health care etc and give people a possibility to increase their quality of life. But in this the culture shouldn't be seen as a therapy or medication but rather as a resource. So let us be careful in declaring the culture as a health factor. Nuance the arguments and specify them. It is more important to explain and convince than to try to persuade. The culture must be recognized as a value in itself, it has to be free.

Första gången jag kom att fundera närmare över förhållandet mellan kultur och hälsa var i början av 1970-talet. 68-vänsterns hyllande av kulturen som vapen ersattes då av en ännu mer allmänt omfattad föreställning att man skulle må bättre av att läsa böcker eller gå på teatern. Jag stördes av att så få ifrågasatte den tanken utan tvärtom gav den en generell tillämpning. Jag kunde ju själv se att många faktiskt mätte sämre sedan de läst upprörande skildringar av mänsklig olycka. Att på scenen se Strindbergs Dödsdansen eller O'Neills Lång dags färd mot natt framföras av Dramatens främsta skådespelare ledde inte omgående till förlösning och happy end för de äkta makar som kände igen sig själva i pjäsen. Och om kultur skulle ge välbefinnande borde ju konstnärer av alla slag, de som yrkesmässigt fick ägna sig åt kultur, vara mera harmoniska och må bättre än andra.

Kulturrådet, den utredning som föregick etablerandet av 1974 års kulturpolitiska beslut, hade lyft fram ett allmänt medborgerligt deltagande som centralt mål, och det fanns ett omsorgsperspektiv i detta – att de som hade tillgång till kultur skulle dela med sig till de underförsörjda. Kulturpolitiken skulle därför ses som ett slags fördelningspolitik. Att hälsoargumentet låg nära till hands var därför inte konstigt. Kulturen var inte längre de eftersattas vapen med vilket de kunde krossa fienden utan ett verktyg med vars hjälp de kunde förbättra sina egna liv. Vapenteorin hade haft en styrka i det förhållandet att det var bara de utsatta själva som kunde

göra bruk av vapnet. Verktuget kultur kunde emellertid också brukas av dem som var bättre lottade och som ville hjälpa dem som var för fumliga för att hantera verktyget på egen hand. Jag ska gärna medge att jag fördenskull inte var odelat entusiastisk inför alla dem som lika ivrigt som hjälpsamt nu sökte ockupera kulturlandskapet. Jag har alltid reagerat mot varje form av förmynderskap. Allt sådant är förnedrande, och i synnerhet ska man vara på sin vakt mot de välvilliga förmyndarna. I nykterhetsrörelsen där jag fått min folkrörelsesyn hade jag lärt mig att den enskilde, hur utsatt han än må vara, alltid har både eget ansvar och egen kraft. Inom IOGT-NTO fanns en kultur- och bildningstradition som var besläktad med det liberala frisinet. Att erövra det som man saknade tillgång till var viktigare än att bekämpa det som sågs som nedbrytande.

Att många, inte minst arbetarklassens kulturintresserade, i folkrörelserna hade funnit möjligheter till självförverkligande och även i ett kort perspektiv kunnat känna sig styrka genom att läsa, musicera, måla, spela amatörteater eller ägna sig åt kultur var visserligen sant men det var inte bruket av kultur som medicin eller terapi som var deras syfte. Och den fysiska hälsan blev inte med nödvändighet bättre av att psyket stärktes. Men man kunde lära sig att hantera sitt liv i alla dess delar, även sjukdom. Folkrörelsernas bildningssträvanden syftade till att ge det vanliga folket kraft att erövra det som de undanhållits eller inte brytt sig om att söka. Ett emellanåt förmyndaraktigt avvisande

av den breda populärkulturen, typ bondkomik och Åsa-Nissefilmer, ska ses mot denna bakgrund. Folkbildningens mål var inte förströelse utan utveckling, förkovran.

Kulturens roll för individ och samhälle är mycket större och mycket mera komplicerad än den som kan sättas in i ett enkelt hälsoperspektiv, hur vällovt detta än må vara. Erland Josephson har formulerat detta i en av sina texter där han berättar om sin roll som Kadmos i Euripides' Backanterna. I samma ögonblick jag får på mig scenkostymen, skriver han, kastas jag i Tidens brunn. Pjäsen känns så aktuell, det säger många. Den handlar om oss, om Bosnien och Säter och Trosa och Paris. Men kultur handlar inte om, den handlar. Den grekiska tragedin är inte en aktualitet som speglar aktualiteter, den skapar aktualitet. Därav dess obändiga livskraft, dess sunda farlighet. (Svarslös, Brombergs 1996)

Kulturens farlighet måste man erkänna och våga möta. Konstnärernas styrka är vad jag kallar deras positiva trolöshet. De har ingen annan lojalitet än sin egen lidelse och kan därför ofta förutse sådant som andra vill förtränga. Det är ingen tillfällighet att 68-vänstern förebådade ett förändrat samhälls- och kulturklimat, något som vi som hörde hemma i socialdemokratien länge förträngde. Jag erinrar mig detta i dessa dagar när kristdemokraternas ledare Göran Hägglund i offentliga tal angriper vad han som självvalt ombud för "vanliga människor" ser som en konspiration bland dem som han kallar kulturvänstern.

Referensen till den vanliga människan är intressant och jag söker upp några rader av författaren Svante Foerster. *... (han) skrek att han var en vanlig enkel arbetare. Ingenting retar mig mer. Det finns ingen vanlig arbetare som är enkel. Det är över huvud taget inte vanligt med enkla människor.* (En djävel på att vara människa, Carlsson Bokförlag 1989). I stället för en inbillad motsättning mellan det Hägglund kallar vanligt folk och kultureliten är det kanske ett tecken på en förändring av tanke- och idéströmmar som vi dag bevittnar. En sådan brukar nämligen först komma till uttryck i konst och kultur. Förändringar oroar alltid, och det kan noteras att de som ivrigast hävdar vikten av att människor ska vara förändringsbenägna i regel kräver denna benägenhet av andra, sällan av sig själva. Den nyligen bortgångne författaren Willy Kyrklund skrev i en essä (8 variationer, Alba 1982) att det är minnet som konstituerar vårt jag. Utan mina minnen är jag vem som helst, någon annan, en cellanhopning i biosfären. Till våra minnen hör våra värderingar, som utöver sitt sakinnehåll och sin möjligen förekommande förnuftsmässiga motivering har en känsloladdning, vilket gör dem särskilt viktiga. På grund härav är konservatismen – även den politiska – den mest naturliga mänskliga inställningen. Man måste värja sig mot vad som kan hota den egna identiteten, sådan som man har definierat den, man måste avvisa information som kan göra till dåligt vad man har hållit för gott, man måste försvara sitt jag till varje pris; detta är nödvändigt. Den konservativa inställningen, fortsätter Kyrklund, har en svaghet i så

måtto, att man inte kan hindra träden från att växa, även om man vill.

Slutsatsen så här långt blir för kulturpolitikens del att den måste syfta till att garantera kulturens frihet. För egen del ser jag därför kulturpolitikens viktigaste bidrag vara att tillhandahålla ett slags infrastruktur i vilken maximal frihet råder både för kulturskapande och för kulturdeltagande. Och då måste man vara försiktig med att tilldela kulturen rollen som verktyg, hur angeläget man än bedömer värdet av detta verktyg vara. Kulturens frihet begränsas om den tilldelas en överordnad uppgift t ex att vara generellt hälsobefrämjande. Jag vet inte hur många gånger teatergrupper i sin jakt på offentliga bidrag har sneglat mot sjukvårdens resurser och höjt fältropet Skriv ut recept på kultur! Akta er för det! Recept får bara legitimerade personer skriva ut, och receptskrivaren talar också om vilken medicin man ska undvika. Idag är världen full av folk som talar om vilken kultur som är godkänd och vilken som är förbjuden, alltifrån de synliga och mäktiga censorerna till dem som censurerar genom att ur gemensamma kassor bara stödja sådant de själva gillar. De senare censorerna, de som åtar sig att som politiker för skattebetalarnas räkning välja ut godkända kulturprodukter är på sitt sätt farligare än de religiösa ledare som fastställer vad som är godkänt och vad som är förbjudet. De senare kan ju aldrig dölja sin bakomliggande personliga drivkraft, medan de förra alltid åberopar ett slags allmänt behov av hushållning med offentliga medel som motiv för

sina censuringrepp.

Att jag inte oreserverat godtar tesen att kulturen har betydelse som hälsofaktor hindrar mig inte från att hävda vikten av att kultur ges plats också utanför traditionella kulturinstitutioner, inte minst i vården. Tvärtom. Ett sjukhus måste möjliggöra för sina patienter (och för sina anställda) att vistas i vad som kan beskrivas som en god kulturmiljö, att den sjuke utöver medicinsk vård också får del av de terapeutiska möjligheter som t ex musikupplevelser ger. Att sådana kulturinsatser förändras över tiden måste man godta. Idag när sjukhusen har få långliggare spelar sjukhusbiblioteket inte samma roll som tidigare. Nu kan snarare bättre tillgång till TV-utbudet vara viktigare.

Att kulturen lätt prioriteras bort om den ses som ett läkemedel eller instrument i vården och inte som en självklar del av det som varje individ har rätt till, dvs ett livsvärde, framgår av en nyhet i radio som jag lyssnar till när detta skrivs. Karolinska Sjukhuset har dragit in den musikterapi som cancersjuka har haft möjlighet att ta del av. Sett ur snäv medicinsk synvinkel kanske detta är rätt, musikens effekt som läkemedel kan vara begränsad jämförd med andra mediciners. Men musikens och musikterapiens betydelse för att höja livskvaliteten för den cancersjuka torde vara obestridlig.

Eget konstnärligt skapande kan vara ett inslag i ett rehabiliteringsprogram, och det kan man ordna genom att för offentliga medel knyta professio-

nella konstnärer till institutioner. Det klarar man inte om det ställs krav på att varje yrkeskonstnär ska etablera sig på en kommersiell marknad i ett enkelt säljförhållande till medmänniskan som reduceras till kund. Nog är det lite patetiskt när man på arbetsförmedlarna numera har alltfler jobbcoacher som har svårt att fylla sin dag med meningsfulla uppgifter. En redan klassisk bild från Dagens Industri visar en sk företagsinkubator som ska hjälpa två Konstfackstudenter att skapa egna företag: inkubatorn lyser av entusiasm medan studenterna bara ser sorgsna ut. Säljandet har ersatt skapandet som drivkraft.

Att konstnären är både beroende och oberoende, både fri och bunden, har poeten Ragnar Thoursie belyst på ett övertygande sätt i ett tal han höll år 1955 vid en författarträff på Harpsund som dåvarande statsministern Tage Erlander inbjudit till. Så här sa han:

...dikten (har) alltjämt stora uppgifter i samhället.

Dikten kan vara utopi – en dröm, en hägring – men ändå revolutionär.

Dikten kan besjunga enkla dygder, framhäva moraliska egenskaper som hänsyn och försynthet. Vi lever i en tid som allt mer amerikaniserats, en tid då framgång och streberanda hotar att ta över i vår demokrati.

Dikten kan vara satir och kritik. Med bitande bån vända sig mot maktfullbet. Nagelfara människors rädsla för dem som har makt – och människors rädsla att förlora den makt de själva har.

Allt detta kan dikten göra och allt detta kan dikten ge. Bara den inte anser sig vara till för att ge politikerna ett handtag. Den måste stå fri – fastän den är bunden. Den måste stå oberoende – fastän den är beroende. Den ska inte vara understödande på kort sikt.

Men både för poeten och för politikern handlar det om hur det omöjliga ska kunna förverkligas i det möjligas värld. (Elefantsjukan, Bonniers 2003)

De citerade raderna kan ställas mot det programmatiska uttalande som Stockholms kulturborgarråd Madeleine Sjöstedt gjorde i en artikel i Svenska Dagbladet hösten 2008 där hon hävdar vikten av en radikal sortering bland målen med det offentliga kulturstödet. Varför finns kulturstödet överhuvud, skriver hon, och vilka mål ska det uppnå? Hur ska kulturskaparna annars veta vad som förväntas av dem?

Om man läser detta uttalande utan angivande av källa tror man att det har gjorts av en partikoryfé i det forna Sovjetunionen. Nog är det märkligt att dagens nyliberalism uppvisar så många auktoritära drag.

Det finns därför skäl att känna stark oro för att kulturpolitiken framöver kommer att få ett begränsat syfte, att vara sektorspolitik som ska stödja andra samhällsverksamheter i stället för att ge åt kultur och kulturliv så stor spelyta som möjligt. Kulturpolitikens möjligheter begränsas om dess syfte är att stödja allmänna nyttigheter som att främja den ekonomiska tillväxten eller snävare att ingå som en sidore-

surs inom sektorn vård och omsorg. En politik som väljer ett övergripande tillväxtmål som viktigast kan inte samtidigt företräda ett grundläggande – och individualiserat – medborgarintresse. Skolan är ett exempel på en sådan begränsning. Skolans är idag i realiteten, inte minst genom inrättandet av ett särskilt kulturdepartement, befriad från eget kulturansvar, dess uppgift blir alltmer koncentrerad till att ge den enskilde eleven hans eller hennes personliga kompetens. Varken kultur- eller samhällskompetensen får utrymme i en skola som i främsta rummet ska tillgodose ett slags kundkrav från elevernas och föräldrarnas sida. Och det leder till att ledande skolpolitiker inte talar om skolans innehåll utan helst om dess tillkortakommanden. Skolan har en allt överskuggande samhälls- och kulturuppgift som inte får komma bort - att tillse att det samlade livsarvet vidareförs.

Mitt resonemang får mig att precisera några tankar om kulturpolitikens utformning som jag ser särskilt viktiga att beakta när den framtida politiken utformas. Att kulturen har ett egenvärde betyder inte att den står vare sig utanför eller ovanför samhället. Men kulturen får aldrig in- eller underordnas. Tvärtom måste den komplicerade relation som Ragnar Thoursie redovisat i det tal jag citerat uppmärksammas och respekteras. Den stora kulturutredningen för fyrtio år sedan var en utredning i egentlig mening, den undersökte förutsättningslöst. Den senaste kulturutredningen präglas av en annan syn på utredningsuppdraget, och det är inte alldeles orättvist

att påstå att den på flera sätt ansluter till det som gällt senare års utredningar. Dessa har i regel endera av två preciserade uppgifter – antingen att bekräfta på förhand intagna ståndpunkter genom att finna argument för redan beslutade åtgärder, eller att fly undan svåra frågor genom att under utredningens täckmantel skjuta upp svåra ställningstaganden. Det är därför betecknande att den nu aktuella kulturutredningen i direktiven förelades ett politiskt-administrativt förhållningssätt till sin uppgift. Det är en utredning som inte utreder kulturens ställning i samhället utan beskattningsnivåernas, stat, landsting/regioner, kommun, förhållande till bidragsmottagare. Inte minst diskuteras beskattningsnivåernas inbördes relationer, som om medborgarna/skattebetalarna inte skulle begripa att det är de, inte förvaltarna av skattepengarna som ytterst står för fiolerna.

Mot denna bakgrund kan man förstå förslagen att förenkla den statliga administrationen, något som i realiteten betyder ökad central styrning och kontroll. Detta vet alla som har ett minimum av politisk och administrativ erfarenhet. Drivkraften bakom det som kallas förenkling och samordning är nämligen kontrollapparaten, regeringens och den centrala administrationens, önskan att aldrig överraskas av det oväntade, framförallt av oförutsedda kostnader. Att Ingmar Bergman som Dramatenchef skapade för regeringen oförutsedda kostnader genom att i sitt chefskap bryta mot vissa regelsystem är sannolikt, obestridligt är samtidigt att han såg till

att ge Dramaten anseende för konstnärligt högsta klass. Utredningens förslag att inrätta en sk portföljmodell som innebär att landstingens och regionernas politiker och administratörer får ta över beslut om konstnärliga insatser som tidigare kunnat ligga hos konstnärer och utompolitiska organ som fria kulturorganisationer m fl är ett uttryck för samma synsätt. Om då kulturen från att ha haft en särställning reduceras till att vara ett politikområde bland andra mister också kulturen sin kraft att medverka till förändring av inte bara verksamheter utan också av förhållningssätt och värderingar. Jag utsätter mig för kritik när jag hävdar detta. Menar du att kulturen ska få dra iväg sina kostnader okontrollerat? är en invändning jag ofta möter. Den invändningen har jag inte svårt att skaka av mig. Var inträffar de största och mest upprörande kostnadsöverdragen, tror ni? På Dramaten eller i sjukvårdens många genomarbetade, kontrollerade upphandlingar, vid motorvägsbyggena eller i de konstinköp som Statens Konstråd genomför?

Så låt oss vara försiktiga när vi utropar kulturen till hälsofaktor. Nyansera argumenten och precisera dem. Det är viktigare att förklara och att övertyga än att söka övertala. Kulturen bör inte inordnas i vårdsektorn. Den måste tillerkännas ett egenvärde. Vårdsektorn å sin sida behöver emellertid samtidigt förstå kulturens värde och dess roll vid sidan av de närmast liggande medicinska perspektiven. Då kan kulturen kanske också fylla en helande uppgift för den som är sjuk.